

УДК 378.013.42

О. М. Кас'яненко

СПЕЦИФІКА ОЗНАЙОМЛЕННЯ З КНИГОЮ ДОШКІЛЬНИКІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

© Кас'яненко О. М., 2015
[http:// orcid.org/0000-0001-9267-8107](http://orcid.org/0000-0001-9267-8107)
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.18984>

У статті йдеться про особливості роботи дошкільних навчальних закладів, які залучають до виховного процесу дітей з особливими потребами. Зазначено, що діти з особливими потребами – це категорія дошкільників, які мають певні психофізичні вади розвитку. Такі вади можуть бути вродженими або набутими. Тривалий час такі групи дітей взагалі не відвідували дитячі заклади освіти. Сьогодні Україна активно впроваджує ідею інклюзивного навчання та широкого залучення дітей з особливими потребами до активного соціального життя. Оскільки вони стають безпосередніми учасниками навчального процесу в ДНЗ, вихователь має бути готовим до роботи з такими дітьми.

Стаття розкриває основні підходи щодо організації роботи з книгою. Доведено, що діти з обмеженими можливостями здоров'я потребують специфічних прийомів ознайомлення з книгою, опрацюванням її змісту, усвідомлення ідейного задуму. Особлива увага такими дітьми приділяється ілюстраціям. Ілюстрація виступає не лише в якості зорового образу, а є основою для правильного сприймання тексту, визначення характеру героя, вона тренує пам'ять, увагу, уяву, виступає підґрунтям для активної комунікації. Залучення дітей з особливими потребами до процесу читання виступає сьогодні одним з провідних завдань дошкільної ланки освіти.

Ключові слова. Дошкільники, книга, ілюстрація, інклюзія, виховання, особистість, компонент.

Касьяненко О.Н. Специфика ознакомления с книгой дошкольников с особыми потребностями.

В статье идет речь об особенностях работы дошкольных учебных заведений, которые привлекают к воспитательному процессу детей с особыми потребностями. Отмечено, что дети с особыми потребностями – это категория дошкольников, которые имеют определенные психофизические недостатки развития. Такие пороки могут быть врожденными или приобретенными. Долгое время такие группы детей вообще не посещали детские учреждения образования. Сегодня Украина активно внедряет идею инклюзивного обучения и широкого привлечения детей с особыми потребностями к активной социальной жизни. Поскольку они становятся

непосредственными участниками учебного процесса в ДОУ, воспитатель должен быть готовым к работе с такими детьми.

Статья раскрывает основные подходы к организации работы с книгой. Доказано, что дети с ограниченными возможностями здоровья нуждаются в специфических приемах ознакомления с книгой, проработкой ее содержания, осознания идейного замысла. Особое внимание такими детьми уделяется иллюстрациям. Иллюстрация выступает не только в качестве зрительного образа, а является основой для правильного восприятия текста, определения характера героя, она тренирует память, внимание, воображение, выступает основой для активной коммуникации. Вовлечение детей с особыми потребностями в процесс чтения является сегодня одной из ведущих задач дошкольного звена образования.

Ключевые слова. Дошкольники, книга, иллюстрация, инклюзия, воспитание, личность, компонент.

Kasyanenko O.M. Specifics of acquaintance with the book of preschool children with special needs.

The article deals with the peculiarities of the pre-schools which attract children with special needs to the educational process. It is noted that children with special needs are a category of preschool children who have certain psychophysical lack of development. Such defects can be congenital or acquired. For a long time these groups of children have not attended education institutions for kids. Today Ukraine is actively implementing the idea of inclusive education and the involvement of children with special needs to an active social life. As they become directly involved in the educational process in preschool, the teacher must be ready to work with such children.

The article reveals the main approaches to the organization of work with a book. It is proved that children with disabilities are in need of specific methods of familiarization with a book, study of its content, awareness of ideological purpose. Particular attention is paid to these children with the illustrations. Illustration acts not only as a visual image, and is the basis for the correct perception of the text, determines the nature of the hero, it trains memory, attention, imagination, and is a basis for active communication. Involving children with special needs in the process of reading is one of the leading problems of pre-school education nowadays.

Key words. Preschoolers, book, illustration, inclusion, education, personality component.

Постановка проблеми. Сьогодні активно оновлюється, перебудовується система дошкільної освіти, бо вона не може відставати від рівня сучасних наукових досягнень, від інноваційних педагогічних концепцій. Особливої уваги ланка дошкільної освіти зараз надає залученню до навчального простору дітей з особливими потребами. Ця категорія дітей з різних причин має обмежені

можливості до навчання через проблеми зі здоров'ям (дитяча інвалідність, наявні порушення фізичного та інтелектуального розвитку, діти з затримкою психічного розвитку тощо). Надзвичайно важливо зробити їх повноцінними учасниками навчального процесу, соціалізувати, виховати свідомих і корисних громадян свого суспільства [2, с. 8]. Пошуки альтернативних технологій, розробка передових методик роботи з дошкільниками є першочерговим завданням науковців, методистів, вихователів. Однак, така робота має свої особливості щодо організації, унаочнення, добору дидактичного матеріалу.

Аналіз актуальних досліджень. Методика проведення занять з художньої літератури у ДНЗ розроблена такими відомими українськими та російськими вченими, як Н. Гавриш, А. Богуш, Н. Карпинська, О. Лещенко, Л. Панкратова, Є. Тихєєва, О. Фльоріна, О. Ушакова та ін. Сьогодні науковцями-методистами визначено критерії відбору літератури та принципи її читання дітям різного віку, методи ознайомлення дошкільників із творами художньої літератури, структуру заняття, прийоми, спрямовані на формування в дітей художньо-естетичного сприймання та розуміння літературних текстів.

Сучасні дослідження переконливо свідчать про те, що реалізація розвивального потенціалу художньої літератури залежить як від добору текстів, так і від правильної організації читання як спільної партнерської діяльності дорослого з дітьми. Цілком зрозуміло, що робота з книгою в умовах інклюзивного навчання потребує специфічних підходів. Для дітей з обмеженими фізичними можливостями книга стає кращим другом, вікном у широкий світ пізнання. Саме такі діти, за умови правильної роботи педагога та батьків, стають найкращими читачами. Діти із затримкою психічного розвитку сприймають книгу як опору, основу для здобуття чи розширення нових знань. До такої роботи підключаються не лише прийоми ознайомлення, усвідомлення, а й тактильної взаємодії.

Мета статті полягає у визначенні основних прийомів роботи з книгою, формування інтересу до читання у дітей з особливими потребами розвитку.

Виклад основного матеріалу. Завдання, які стоять перед дошкільною ланкою освіти, досить різноманітні. Необхідно навчити 3-6-річних дітей свідомо засвоювати матеріал, збагатити їхню мову. Діти повинні отримати початкові відомості з мови та літератури. Пробудження та розвиток інтересу до мови та читання створюють більш повне уявлення у дітей про навколишній

світ. Сформованість навички читання є однією з найважливіших умов успішного навчання дітей у школі, самостійного пізнання ними життя з літературних джерел.

Перш за все треба зацікавити дитину, щоб вона сама схотіла читати. Ще В. Сухомлинський у книзі „Серце віддаю дітям” писав, що процес навчання письму та читанню буде легким за умови, якщо грамота стане для дитини яскравою, захоплюючою частиною життя, сповненою живими образами, звуками, мелодіями. Те, що дитина повинна запам'ятати, перш за все повинно бути цікавим [3, с. 16].

А що ж таке інтерес? Інтерес - від латинського *interest* – мати значення, проявляти емоційно зафарбоване ставлення до об'єкту. Психологи давно розділили інтерес на два головних види: інтерес до пізнання та інтерес до участі. Інтерес до пізнання заключається в набутті та обробці інформації. Людина, якою рухає інтерес до участі, занурюється в переживання інших людей. Обидва види інтересу зливаються в читанні художньої літератури і допускають подальше ділення.

Читацькі інтереси - краще ставлення до творів певного змісту й видів літератури. Його визначають багато факторів: умови громадського життя, соціальні ідеали, культурний рівень суспільства, стан літератури, вік дитини, її життєвий досвід, освітній кругозір тощо. Вивчення й виховання читацьких інтересів дітей вимагає великого педагогічного такту, всебічного врахування особливостей дитячої психіки.

Наявність чи відсутність інтересу до читання – основний фактор ставлення дитини до книги та критерій її оцінки. Криза дитячого читання, про яку так багато говорять останнім часом, полягає не в тому, що діти перестали читати, а в тому, що в них не розвинений або втрачений інтерес до цієї сфери занять. Читання без інтересу перетворюється у формальну діяльність, яка стає для дитини не цікавою, а значить, і не ефективною. Книгою користуються, з книгою працюють, по ній навчаються. Але не читають: якщо взяти за читання особливого роду емоційно творче життя, що збагачує особистість. Можна сказати, що інтерес-один з термінів, які залишалися та залишаються мало помітними в професійних психологічних та педагогічних словниках. Цей термін часто використовується для позначення таких понять як увага, потреба, мотивація, зосередженість, цілеспрямованість. Однак більшість

вітчизняних та закордонних вчених стверджують, що саме інтерес лежить в основі творчості, розвитку інтелекту, уваги, пам'яті, пізнання. В якості головної ознаки читацького інтересу був виділений аспект зацікавленості, бо в цьому стані читачу не потрібно напружувати волю, щоб зосередитися. Навпаки, людину буває важко відволікти, настільки велике бажання продовжувати читання. Дослідники читацького інтересу зробили важливий висновок: для формування читацького інтересу необхідно створити ситуацію при якій читач вперше переживе яскравий стан зацікавленості читанням, а потім шляхом добору книг, з урахуванням інтересів, що склалися, відтворити зацікавленість новими книжками, сприяючи їй підтриманню, закріпленню, переходу в стійку рису читацької психології особистості [1, с. 35].

За нашими спостереженнями, читацький інтерес, як стійка властивість особистості, проявляється в наступному: в позитивному ставленні до самостійної читацької діяльності, зацікавленості конкретними книгами, в захопленні самим процесом читання, в бажанні поділитися радістю від спілкування з книгою з іншими, в потребі відвідувати бібліотеку.

Причиною інтересу до конкретної книги чи теми є фантазії, мрії, які пов'язані з досягненням цілей, що ставить перед собою дитина. Відчуваючи інтерес до книг певної тематики, існує бажання досліджувати, розширювати досвід шляхом включення нових знань, співпереживати і тим самим отримувати насолоду від реалізації наміченої цілі, від збагачення новими знаннями і новим поглядом на світ. Інтерес до конкретної книги чи автора може виникати з іншої причини. Ця причина – вплив кумира.

Інтерес, що виникає під час читання, якщо він справжній - це почуття захопленості, зачарування ...Читач відчуває, що він живе та діє в тих життєвих обставинах, в які його разом з героями поставив письменник.

Думаючий над книгою юний читач - це той ідеальний „продукт”, якого чекає від початкової школи сучасне суспільство, тому що з питання „який я” і починається, як відомо, продуктивне самовиховання, активний пошук молодим громадянином суспільного застосування своїх можливостей, постійне їх вдосконалення.

„З книги починається самовиховання, індивідуальне духовне життя, - писав В.Сухомлинський. - ... Щоб підготувати людину духовно до самостійного життя, потрібно ввести її в світ книг, бо книга, особливо дитяча, - це знаряддя

освіти, це досвід, який написали та „викинули” у загальне використання” [3, с. 39].

Чому ж захопленість дитини читанням таке рідкісне явище в наші дні? Головна причина, як говорять фахівці, неефективність педагогічної системи керування читанням дітей як у школі, сім'ї, так і в бібліотеці.

На жаль, слід визнати, що традиція сімейного читання, тобто читання книг не спеціально для дитини - слухача, а в колі сім'ї, читання книг, важливих як для дітей, так і для батьків, традиція сумісних з дітьми переживань у процесі читання та роздумів про прочитане майже зникли з побуту. Зараз в більшості сімей читають, або „кожний для себе”, або дорослі як розвага - для дитини, і навчально-виховний процес, тобто його ефективність стрімко знижується, спостерігається той хвилюючий спад попиту на книгу, пояснення якому одне - читацька ненавченість.

Відбір творів та послідовність їх читання в групі визначається вихователем, який обов'язково має враховувати бажання дітей і залучати їх до обговорення списку творів. Оскільки тексти можуть бути різними за обсягом і жанрами, при плануванні роботи слід передбачити чергування великих і малих літературних форм, прозових та віршованих творів для читання дошкільникам. У позанавчальній діяльності літературний багаж дітей може розширюватися як за рахунок програмових, так і позапрограмових творів української та світової дитячої літератури. Поза заняттями можна читати дітям ті книжки, з якими вони ознайомилися на занятті. Повторення попереджає забування, сприяє вихованню в дітей любові до віршів, казок, оповідань, до книжки загалом. У повсякденному житті також нерідко відбувається і первинне ознайомлення дітей з творами художньої літератури.

Діти з особливими потребами розглядають книгу не лише як джерело змістової інформації, а й як певну наочність. Ілюстрації до книг - найпоширеніший вид образотворчого мистецтва, з якими зустрічаються діти дошкільного віку. Доповнюючи і поглиблюючи зміст книги, пробуджуючи в дитині ті почуття та емоції, які викликає в нас істинно художній твір, і, нарешті, збагачуючи і розвиваючи його зорове сприйняття, книжкова ілюстрація виконує і естетичну функцію. Втілюючи ідейний зміст літературних творів у художніх образах, яскравих, виразних, конкретних, мистецтво ілюстрації – одне із сильних засобів виховання. Ілюстрація допомагає глибше і краще сприймати

текст, швидше запам'ятовувати зміст, дає знання про навколишній світ. Розгляд книжкових ілюстрацій - широко використовуваний метод у навчанні дітей образотворчої діяльності. Разом з тим, ілюстрація має унікальні художніми достоїнствами самостійного виду образотворчого мистецтва, з усіх його видів є першим справжнім твором, що входять у життя дитини. Це початкова щабель у розумінні дітьми інших видів образотворчого мистецтва, більш складних за засобів виразності (живопису, скульптури та ін.)

Образи, створені гарним художником-ілюстратором - це прекрасні зразки самобутньої творчості. Вдивляючись у них, дитина отримує справжню радість і задоволення від творчих відкриттів художника, від внутрішнього співзвуччя літературних і художніх образів, що дають простір уяві і власної творчості.

Роль книги в процесі формування дитини переоцінити неможливо. Книга спрямовує природну допитливість, розвиває її і поглиблює, відповідає на тисячі запитань, що виникають в уяві. Необхідність ілюстрацій у книзі для дітей, їхня важливість ні в кого не викликають сумнівів. Саме прагнення до синтезу всіх можливостей слова і зображення визначає характерну рису сучасної дитячої книги.

Велика роль книжкової ілюстрації і в розкритті ідейно-художньої своєрідності літературного твору, розуміння літературного тексту. Оскільки художник-ілюстратор в дитячій книзі виступає як творець і співавтор письменника, він не просто відображає у своїх малюнках світ літературного твору, але і дає трактування, зорову інтерпретацію, своє розуміння подій і образів.

Ціла плеяда художників присвятила свій талант мистецтву дитячої книги. Всі ми з дитинства пам'ятаємо ілюстрації В. Сутеева, В. Конашевича, проникливі замальовки Є. Чарушина, малюнки В. Горяєва до віршів А. Барто; Ф. Лемкуля до творів С. Михалкова. Користуються попитом книги з ілюстраціями І. Білібіна та Ю. Васнецова. Техніку цих художників неможливо не впізнати. На цих ілюстраціях виросло не одне покоління дітей, а багато літературних та казкових персонажів навечно зберегли за собою образ, створений майстрами - класиками дитячої ілюстрації.

Таким чином, книжкова ілюстрація як особливий вид образотворчого мистецтва робить величезний вплив на формування чуттєвого сприйняття світу, розвиває в дитині естетичну сприйнятливність, що виражається, перш за все, у

прагненні до краси в усіх її проявах, формує художній смак, дає простір уяві й власної творчості дітей, прищеплює інтерес до читання.

Розгляд ілюстрацій - непрямий метод навчання дітей образотворчої діяльності, який дозволяє збагатити образотворчий досвід дітей новими графічними образами і способами зображення, допомагає подолати стереотипність у малюванні.

Принципи оформлення і ілюстрування книг в першу чергу обумовлені віковими особливостями дитячого сприйняття. Для кожного з вікових етапів характерні певні особливості засвоєння інформації, які суттєво впливають на конструкцію книги, на якість ілюстрацій, рішення шрифтових композицій і т.ін. Крім того, з віковими особливостями дітей пов'язані і особливі з'єднання ілюстрацій і тексту в книзі.

Важливо підкреслити, що у дитини кожен вік має самодостатню цінність, представляючи собою органічне ціле, що визначається законами внутрішнього розвитку. Ілюстрації та оформлення книги не пасивно слідує за розвитком дитини, а просувають, стимулюють його розвиток, пробуджуючи в дитині його творчі здібності. Особливості сприйняття дітьми різних вікових груп ілюстрацій в дитячій книзі аналізуються в ряді робіт психологів і педагогів. Дослідниця І. Котова встановила деякі особливості впізнавання дітьми зображеного образу. Так, для дітей 3-4 років основною ознакою впізнавання зображеного образу є форма, колір ж має другорядне значення. Для дітей п'ятого року життя колір починає відігравати основну роль у впізнавання, а для дітей шостого року життя колір є таким же важливим ознакою при розпізнаванні зображеного образу, як і форма.

Спрямованість уваги на виразність у зображенні подій, образів людей, тварин, на багатство характерних деталей, колірну сторону в творах мистецтва дає можливість підвести дітей з особливими потребами до вміння елементарно оцінювати їх. Оцінне ставлення у дітей виражається в перевазі одних творів іншим: часто діти просять показати ще кілька разів те, що їм сподобалося і запам'яталося; з'являються улюблені твори, розвивається усвідомлене почуття радості, задоволення від розглядання.

На ранньому щаблі розвитку дитини, в той момент, коли їй просто можна дати в руки будь-яку картинку, - ясність, простота і виразність графічного твору - ось три вимоги, які пред'являє малюк до зображення. За зовнішньою

примітивністю малюнка ховається зміст і розуміння навколишнього світу. Дитяче сприйняття вимагає, щоб предмет був зображений ретельно, з урахуванням усіх деталей, але в той же час без нагромаджень і вишукувань. Дитині необхідно розрізняти всі частини предмета: людина не повинна бути зображена в профіль або в якому-небудь ще незвичному і важко пізнаваному ракурсі, ноги у тварин повинні не накривати одна одну, а бути повністю промальовані й т.д. Крихітці не навіщо мучитися припущеннями, розглядаючи незрозумілу картинку.

Малюк повинен з першого погляду дізнаватися зображені предмети. Крім того, на думку багатьох дитячих художників, ілюстрації "для самих маленьких" не повинні містити світлотінь і перспективу. І, звичайно ж, в кольоровому малюнку дитині розібратися легше: колір допомагає дізнатися предмет і знайти його на білому полі аркуша. Але в кольорі так само, як і в самому зображенні, необхідно дотримуватися певних вимог - предмет повинен бути зображений на малюнку у своїй природній, "природного" розмальовки. Це відноситься до ілюстрацій для всіх вікових категорій. Важливо звернути увагу і на композицію малюнка. Вона повинна бути проста і витікати безпосередньо із сюжету книги. Потрібно щоб малюк з першого погляду "розумів" картинку, співвідносячи її з тільки що прочитаним текстом.

У більш старшому віці (від 2 до 6 років) у дитини особливо активно починає складатися уявлення про навколишній світ - працює пам'ять, уяву, все більше ускладнюються емоційні реакції. Ілюстрації в книзі відіграють у цей період надзвичайно важливу роль. Часто дитина на все життя зберігає в пам'яті картинку з дитячої книжки - страшну, смішну, сумну. Враження дитини від ілюстрації залежить безпосередньо і від техніки її виконання, і від ступеня емоційного впливу тексту, до якого вона належить. Але наскільки діти неоднакові в одному і тому ж віці, настільки неоднаково і їх сприйняття одних і тих самих явищ навколишнього світу. У цей період вже особливо чітко починає проявлятися індивідуальність характеру маленької людини. Тому вивести формулу "ідеальної" ілюстрації для цього віку не можна. Можна лише говорити про тенденції у виборі композиційної структури і ступеня складності ілюстрації, властивих цьому рівню розвитку дітей. Малюнок повинен ускладнюватися слідом за текстом. У ілюстрацію включаються і перспектива, і світлотінь, і більш складне композиційне рішення - незвичайні

ракурси, більш детальне зображення звичних і знайомих предметів. Більшість дітей з особливими потребами, починаючи з двох-трьох років, віддає перевагу малюнкам зі складним сюжетом і безліччю деталей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можемо визначити специфіку роботи з книгою дітей з особливими потребами:

- необхідно ознайомити з книгою як з основою для здобуття знань;
- слід сформувати стійкий читацький інтерес, допомогти визначитися з колом дитячого читання;
- варто використовувати ілюстрацію як опору для розуміння змісту тексту, ідейного задуму, характеру героїв.

Головне у роботі з книгою – виховувати у дитини людяність, здатність перейматися чужими болями, радіти з радощів іншого, пережити чужу долю, як свою. Читання книги відіграє велику роль у житті дітей. Воно духовно збагачує особистість, вводить маленького читача у світ прекрасного, прилучає дитину до мистецтва слова у взаємозв'язку з мовою, історією, музикою, живописом.

Література

1. Занков Л. В. Наглядность и активизация учащихся в обучении. – М. : Учпедгиз, 1960. – 118 с.

2. Софій Н. З. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навчально-методичний посібник / кол. авторів : А. А. Колупаєва, Ю. М. Найда, Н. З. Софій та ін. ; за заг. ред. Л. І. Даниленко. – К., 2007. – 128 с.

3. Сухомлинський В. О. Щоб у серці жила Батьківщина. – К., 1965. – 219 с.